

HET MECKLENBURGSE REUTERGELD

Wanneer in 1871 het Duitse Rijk gevormd werd, waren de groothertogdommen Mecklenburg-Schwerin en Mecklenburg-Strelitz twee van de 25 staten die er deel van gingen uitmaken. Na de revolutie van 1918 werden het vrijstaten, die tijdens de Weimar Republiek gewoonweg samen Mecklenburg genoemd werden. Dit Mecklenburg grensde ten noorden aan de Oostzee, ten oosten aan Pommern, ten zuiden aan Brandenburg en Hannover en ten westen aan Schleswig-Holstein.

Binnen het kader van het Derde Rijk werden de twee landen staatkundig verenigd en in 1945 werd er door de bezettende overheid nog een groot deel van Vorpommern aan toegevoegd. In 1952 werd heel dit gebied opnieuw verdeeld en omvat thans 3 van de 14 Bezirke waaruit de Duitse Democratische Republiek bestaat : Neubrandenburg, Rostock en Schwerin.

Het Mecklenburg van 1922 had een oppervlakte van 15.057 km² en telde circa 785.000 inwoners. Deze leefden hoofdzakelijk van landbouw en veeteelt, en langsheen de kust ook van de visvangst, scheepsbouw en toerisme. Men vond in Mecklenburg slechts dorpen en enkele kleine tot middelgrote steden, waaronder Rostock, Schwerin, Wismar, Neustrelitz en Neubrandenburg de meest belangrijke waren. De bevolking sprak er een platduits dialect.

Tijdens en na de eerste wereldoorlog werd in Mecklenburg relatief weinig papieren noodgeld uitgegeven (1). In 1914 (2) slechts in Güstrow, Friedland en Neustrelitz, en het zogenaamde "Grossgeld" (3) enkel in Neubrandenburg, Neustrelitz, Rostock en Schwerin. Er werden wel heel wat meer "Kleingeldscheine" in omloop gebracht om aan een echt tekort aan pasmunt te verhelpen en die daarom dan ook "Verkehrszwgsaben" (4) genoemd worden. Inflatiegeld werd in de jaren 1922-23 slechts in Boizenburg, Güstrow, Parchim, Neustrelitz en Schwerin in omloop gebracht. De catalogus van Manfred MEHL, die al dit noodgeld beschrijft, is dan ook weinig omvangrijk, alhoewel er ook de uitgiften van Vorpommern in opgenomen zijn (5).

Omdat er wel wat te verdienen was aan het uitgeven van "Serien-scheine" voor de talloze verzamelaars (6) werd in Mecklenburg een zeer bijzonder initiatief genomen, uniek tussen de zowat 35.000 "Kleingeldscheine" (7), die van 1916 tot 1922 in Duitsland uitgegeven zijn.

Het is inderdaad slechts éénmaal voorgekomen dat 70 gemeenten uit dezelfde landstreek samen een reeks noodgeld uitgegeven hebben (8). De bons van deze reeks zijn verschillend van uitzicht maar vertonen toch in drie opzichten een grote éénvormigheid : elke gemeente gaf bons van 10, 25 en 50 Pfennig uit ; alle biljetjes hebben dezelfde afmetingen (75 x 55 mm voor de 10 en 25 Pfennig en 110 x 75 mm voor de 50 Pfennig) (9) en op de 210 biljetten komen teksten voor, die uit het werk van Fritz Reuter geput zijn.

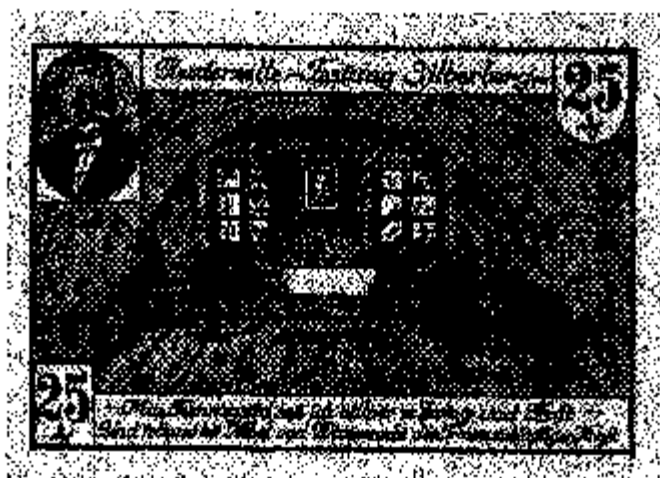
In het voorwoord van zijn catalogus van Kleingeldscheine (10) schrijft Dr. Arnold Keller dat het "Reutergeld" in zijn geheel als een passende hulde kan beschouwd worden aan Fritz Reuter, de grote volksdichter uit Mecklenburg.

Fritz Reuter werd op 7 november 1810 te Stavenhagen in Mecklenburg geboren ; zijn vader was er notaris en burgemeester. Deze stad, die zich bij het Reutergeld-project aansloot, had voorheen reeds noodgeld uitgegeven, dat aan haar prominente zoon herinnerde.

Afb. 1 : 50 Pfennig 1921 Staven - Afb. 2 : 1 Mark 1921 Stavenhagen-
hagen. Portret van Reuter boven Raadhuis van Stavenhagen, waarin
één van zijn verzen (11). Reuter het levenslicht zag (12).

Hij studeerde rechten te Rostock en te Jens. Daar trad hij toe tot de "Burschenschaft", een organisatie van hervormingsgezinde studenten. Nadat een lid van deze revolutionaire vereniging een politieke moord had gepleegd, werden al haar leden vervolgd. Fritz Reuter werd in 1833 te Berlijn aangehouden en wegens hoogverraad ter dood veroordeeld. Hij werd echter begenadigd en het vonnis werd in een gevangenisstraf van 30 jaar omgezet. Gedurende 6 jaar zat hij opgesloten in de vesting Silberberg in Schlesiën.

Afb. 3 : 25 Pfennig 1.10.1921
Silberberg (Schlesien), op de
keerzijde van dit biljetje is de
cel van Reuter afgebeeld (13).

In 1839 werd hij aan Mecklenburg uitgeleverd, waar hij nog tot
1840 in de vesting van de stad Dömitz werd vastgehouden (14).

Afb. 4 : 25 Pfennig 10.7.1921
Sparkasse van Dömitz. Deze reeks
Kleingeldscheine herinnert aan
het verblijf van Reuter in de
vesting aldaar (15).

Door een nieuwe genademaatregel werd hij vrijgelaten, waarna hij
naar Heidelberg ging om zijn studies voort te zetten. Wegens zijn
wankele gezondheidstoestand - een gevolg van zijn gevangenschap -
moest hij echter naar zijn geboortestad terugkeren. Daar was hij
een tijdlang in de landbouw bedrijvig en werd hij in 1848 privaatt-
leraar.

Afb. 5 : 50 Pfennig (s.d.) Eisenach. Maakt deel uit van de zgn. Minnesinger-reeks en toont de karakteristieke trekken van Reuter (16).

Afb. 6 : 50 Pfennig - Herfst 1921. Private uitgave van Robert Dahme. Hierop wordt het portret van Reuter tussen zijn woning en zijn graf afgebeeld, onder een passend vers (17).

In 1853 verwierf Fritz Reuter als schrijver bekendheid met zijn vrolijk-gemoedelijke verzenbundel "Läuschen un Rimels". Daarop volgde een heel oeuvre van gedichten, vertellingen en romans in het dialect van Mecklenburg. Hij werd de meest gelezen plat-duitse auteur, die vooral het leven op het platteland realistisch en tevens met veel zin voor humor wist te beschrijven.

In 1856 vestigde hij zich als auteur te Brandenburg van waar hij in 1863 naar Eisenach trok. Daar stierf hij op 12 juli 1874.

De drijvende kracht achter de uitgifte van het Reutergeld was Reinhold Wust uit Schwerin. Hij had het initiatief genomen en kon de meeste gemeentebesturen en "Badeverwaltungen" uit het Mecklenburgse voor zijn plan winnen. Onder zijn impuls werd een Reutergerenootschap opgericht om zijn opzet uit te voeren. Er werd een prijskamp uitgeschreven voor de ontwerpen van de biljetjes, waarbij inzendingen van 5 verschillende kunstenaars werden bekroond (18) :

1. Erich Bentrup, architect uit Schwerin (11 reeksen)
2. Hermann Koenemann, schilder en graveur uit Schwerin (12 reeksen)
3. Georg Schütz, karikaturist, reclame- en plakaattekenaar uit Schwerin (22 reeksen)
4. Egon Tschirch, graficus uit Rostock (13 reeksen)
5. Richard Zscheked, kunstschilder en graficus uit Schwerin (12 reeksen).

Zij wisten van het Reutergeld een interessant geheel te maken door een gelukke vermenging van heemkundige motieven, tafereelen uit het landelijk leven en scènes uit het werk van de herdachte auteur.

Reeds bij hun eerste verschijnen werden de Reutergeldreeksen uit artistiek oogpunt gunstig onthaald : Keller beschreef ze als door-gaans kleine, bekoorlijke kunstwerkjes (19). Later werden de vijf ontwerpers geprezen om hun bekwaamheid (20) en werd aangestipt dat zij door hun inspiratie het Reutergeld boven de middelmaat van de Serienscheine wisten te tillen (21). Elk van hen heeft inderdaad bijgedragen om naar zijn eigen inzicht, temperament en technische vaardigheid het Reutergeld tot een bevallig geheel te maken.

Dat Egon TSCHIRCH, die aan zee woonde, daar zijn motieven ging zoeken ligt voor de hand. De visvangst, het leven op het strand en in de badplaatsen waren de onderwerpen die zijn voorkeur kregen. Met een zwerige lijnvoering en een palet vol frisse kleuren wist hij op dit gebied aantrekkelijke tafereeltjes te schetsen. Op te merken valt dat hij daarbij een passend gebruik maakte van de nationale kleuren van Mecklenburg : blauw, geel en rood.

Afb. 7 : Alt-Gaarz : 50
Pfennig, keerzijde.

Richard SCHEKED hanteerde ook een luchtige stijl, maar zijn koloriet was wat minder uitbundig. Zijn voorkeur ging uit naar tafereeltjes die uit het landelijk leven waren gegrepen. In de reeksen van Klütz en Marlow illustreerde hij op pittige wijze een verhaal van Fritz Reuter.

Afb. 8 : Dassow : 50 Pfennig, keerzijde.

Het is logisch dat de architect Eric HENTROP meestal gebouwen afbeelde. Deze omljnde hij op een krachtvolle manier, wat niet belet dat zijn haast sobere ontwerpen stuk voor stuk het nader bekijken waard zijn.

Afb. 9 : Crivitz : 50 Pfennig, keerzijde.

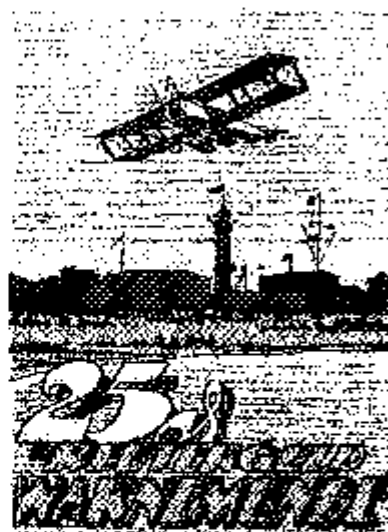
Afb. 10 : Stargard : 50 Pfennig, keerzijde.

Bij Hermann KOENEMANN stelt men dadelijk vast dat hij een be-
kwaam graveur is. Uit zijn werk straalt de bewondering die hij
koesterde voor de oude gebouwen van zijn land. De door hem ont-
worpen bons zijn stuk voor stuk fijne en bekoorlijke kleine
etsen.

Het aantal reeksen van Georg SCHÜTZ ligt heel wat hoger dan dit
der andere ontwerpers zodat hij, om eentonigheid te vermijden,
zijn onderwerpen noodgedwongen op sterk uiteenlopende gebieden
moest zoeken. Ook in de afwerking, stijl, vorm en kleur zorgde
hij voor een apprecieerbare afwisseling.

Afb. 11 : Gnolien : 10 Pfennig, keerzijde.

Afb. 12 : Warnemünde : 25 Pfennig, keerzijde.

Hij is de enige die zijn werk niet gesignd heeft. Tschirch, Zschkehd en Koennemann tekenden met hun volle naam en Bentrup met zijn initialen, die soms zeer onopvallend aangebracht zijn.

Het drukken van het Reutergeld werd toegewezen aan de "Bärensprungsche Hofbuchdruckerei" te Schwerin. 210 biljetjes met een ganz verschillende voor- en keerzijde drukken in een oplage van minstens 10.000 exemplaren was beslist geen gemakkelijke opdracht. Het was blijkbaar onmogelijk om voldoende papier te vinden van een gelijkvormige kwaliteit zodat later (22) op dit gebied afwijkingen werden vastgesteld. Anderzijds werd waarschijnlijk eerst een kleine oplage gedrukt en volgde er een tweede druk nadat bleek dat er genoeg belangstelling bij de verzamelaars bestond (23). Dit gaf dan weer aanleiding tot afwijkingen in de kleuren van de biljetjes.

Door de grote omvang van heel het project was het niet mogelijk om alle reeksen tegelijkertijd uit te geven; ze kwamen in drie opeenvolgende partijen op de markt. Daarbij dient opgemerkt te worden dat de 70 reeksen geen datum van uitgifte dragen, maar wel een vervaldatum. Deze bleek echter bij de uitgifte van vele reeksen reeds verstreken te zijn (een verschijnsel dat bij "Serienscheine" niet uitzonderlijk is en waardoor zij zich onbetwistbaar van de "Verkehrsausgaben" onderscheiden).

Volgens destijds gepubliceerde mededelingen (24), was de eerste groep biljetjes met vervaldatum tussen 31.12.1921 en 28.2.1922, verkrijgbaar tussen 15 en 25 februari 1922. De tweede groep verscheen rond 15 mei 1922 en daarvan was een gedeelte reeds vervallen op 30 april. Alle reeksen van de derde groep vervielen op 31 mei 1922 en werden slechts in het begin van juli te koop gesteld. Het zijn dus wel degelijk "Serienscheine", op één enkele uitzondering na: te Gnoien is Reutergeld in omloop geweest (25), maar deze biljetjes waren dan wel van een reliefstempel voorzien.

Wij hebben het nuttig geacht de volledige lijst van het Reutergeld in dit artikel op te nemen. In de lijst verwerkten wij de namen van de gemeenten en van de ontwerpers, de uitgiftegroepe waartoe de reeksen behoren en hun vervaldatum.

	GEMEENTE	ONTWERPER	UITGIFTEGROEP	VERVALDATUM
1.	Alt-Gaarz	Tschirch	1	28.02.22
2.	Arendsee	Tschirch	3	31.05.22
3.	Boizenburg	Zscheked	3	31.05.22
4.	Boltenhagen	Schütz	3	31.05.22
5.	Brüel	Zscheked	2	30.04.22
6.	Brunshaupten	Tschirch	3	31.05.22
7.	Bützow	Tschirch	1	28.02.22
8.	Crivitz	Bentrup	2	31.05.22
9.	Dargun	Schütz	1	31.12.21
10.	Dassow	Zscheked	2	31.05.22
11.	Doberan	Bentrup	1	31.12.21
12.	Dömitz	Zscheked	3	31.05.22
13.	Feldberg	Koenemann	2	31.05.22
14.	Friedland	Koenemann	1	31.01.22
15.	Fürstenberg	Koenemann	3	31.05.22
16.	Gadebusch	Bentrup	1	31.12.21
17.	Gnoien	Schütz	1	15.02.22
18.	Goldberg	Bentrup	3	31.05.22
19.	Graal	Tschirch	3	31.05.22
20.	Grabow	Schütz	1	31.12.21
21.	Grevesmühlen	Zscheked	2	30.04.22
22.	Glüströw	Schütz	3	31.05.22
23.	Hagenow	Zscheked	2	30.04.22
24.	Heiligendamm	Tschirch	1	28.02.22
25.	Kleinen (Bad)	Koenemann	3	31.05.22
26.	Klütz	Zscheked	2	31.05.22
27.	Krakow	Schütz	2	31.05.22

	GEMEENTE	ONTWERPER	UITGIFTEGROEP	VERVALDATUM
28.	Kröpelin	Tschirch	1	28.02.22
29.	Laage	Tschirch	1	28.02.22
30.	Lübtheen	Zscheke	2	31.05.22
31.	Lübz	Zscheke	3	31.05.22
32.	Ludwigslust	Schütz	3	31.05.22
33.	Malchin	Schütz	1	15.02.22
34.	Malchow	Schütz	2	31.05.22
35.	Marlow	Zscheke	2	31.05.22
36.	Mirow	Koenemann	2	31.05.22
37.	Müritz	Tschirch	1	28.02.22
38.	Neubrandenburg	Koenemann	1	31.01.22
39.	Neubukow	Tschirch	3	31.05.22
40.	Neuhaus	Schütz	3	31.05.22
41.	Neukalen	Schütz	2	31.05.22
42.	Neukloster	Schütz	2	31.05.22
43.	Neustrelitz	Koenemann	1	31.01.22
44.	Nienhagen	Tschirch	1	28.02.22
45.	Parchim	Schütz	3	31.05.22
46.	Penzlin	Schütz	2	31.05.22
47.	Piau	Schütz	3	31.05.22
48.	Rehna	Bentrup	2	31.05.22
49.	Ribnitz	Schütz	1	15.02.22
50.	Röbel	Schütz	1	28.02.22
51.	Rostock	Tschirch	3	31.05.22
52.	Schönberg	Koenemann	3	31.05.22
53.	Schwaan	Bentrup	2	31.05.22
54.	Schwerin	Schütz	3	31.05.22
55.	Stargard	Koenemann	1	31.12.21
56.	Stavenhagen	Schütz	1	31.12.21
57.	Sternberg	Bentrup	3	31.05.22
58.	Strelitz	Koenemann	2	31.05.22
59.	Sülze	Zscheke	3	31.05.22
60.	Tessin	Bentrup	3	31.05.22
61.	Teterow	Bentrup	1	31.12.21
62.	Waren	Schütz	1	31.12.21
63.	Warin	Bentrup	3	31.05.21
64.	Warnemünde	Schütz	3	31.05.22
65.	Wesenberg	Koenemann	2	31.05.22
66.	Wismar	Bentrup	1	31.12.21
67.	Wittenburg	Zscheke	2	30.04.22
68.	Woldegk	Koenemann	3	31.05.22
69.	Wustrow	Tschirch	1	28.02.22
70.	Zarrentin	Schütz	3	31.05.22

De globale uitgifteprijs van het Reutergeld is gemakkelijk te becijferen : $10 + 25 + 50 \text{ pfennig} \times 210 = 178,50 \text{ mark}$.

Bij hun uitgifte waren de reeksen te verkrijgen bij de betrokken gemeenten en "Badesverwaltungen" en bij het "Mecklenburgsche Verkehrsverband" te Schwerin. In deze stad was heel de verzameling ook te koop bij noodgeldhandelaar Julius Anger. Deze plaatste in "DAS NOTGELD" van 15 juni 1922 daartoe volgende aankondiging :

Was ist das Reutergeld?

Das Reutergeld ist das einzige Notgeld, das 70 Gemeinden eines Landes (Mecklenburg-Schwerin und Mecklenburg-Strelitz) unter einer einheitlichen künstlerischen Idee zusammengefasst hat.

Das Reutergeld ist ein köstlich, Kleinod in jeder Notgeldsamml.

Das Reutergeld ist eine Sammlung kleiner Kunstwerke.

Das Reutergeld zeigt auf der Rückseite stets einen Reuterspruch.

Das Reutergeld illustriert die mecklenburgische Landschaft, die mecklenburgische Architektur, die mecklenburgischen Bäder, den mecklenburgischen Humor.

Das Reutergeld ist ein lehrreiches Anschauungs-Material für deutsche Heimatkunde.

Das Reutergeld ist eine Sammlung von Dokumenten aus uns. Zeit m. geschichtl., künstlerisch., literarisch. u. kulturell. Werten.

Das Reutergeld wird früher oder später zu den gesuchtesten und teuer bezahltesten Notgeld-Scheinen gehören.

Preis Mark 180.— für 210 Scheine zu 10 Pf., 25 Pf., 50 Pf. nur gegen Vorauszahlung. Händler Sonderpreise!

Zur besonderen Beachtung für die Sammler!

Bei direktem Bezug des Reutergeldes von den 70 mecklenburgischen Gemeinden zahlt der Sammler: 70 Briefe mit Geld Mark 140.—
70 Postf. für Rücksendung Mark 140.— 70mal Briefbogen } Mark 20.—
70mal Nachwert Mark 58.50 140 Umschläge } Mark 20.—
also statt Mk. 180.— Mk. 259.—

General-Vertrieb: **Julius Anger, Schwerin**

Postscheckkonto: Hamburg 58371 (1932)

Afb. 13 : Advertentie van J. Anger.

Rond deze tijd deed de inflatie zich reeds gevoelen. In het begin van juni stond de dollar reeds 320 mark genoteerd en kostte "DAS NOTGELD" 5 mark per nummer, daar waar deze prijs op 15 april 1922 nog 2 mark bedroeg.

In "DAS NOTGELD" van 1 maart 1923 plaatste J. Anger nogmaals een aankondiging om de 8.000 Reutergeldreeksen kwijt te raken, waarover hij nog beschikte.

Reutergeld

Preis ab 15. Februar **Mark 6000.** Händler Sonderpreise.

Julius Anger, Schwerin i. Meckl.

Postscheckkonto Hamburg 58371.

Afb. 14 : Advertentie van J. Anger.

Toen was de dollar reeds 22.800 mark waard en moest men voor één nummer van "DAS NOTGELD" 200 mark betalen (26). De prijsevolutie van het Reutergeld na de inflatie is af te leiden uit oude catalogi, tijdschriften en prijslijsten :

- 1925 - In zijn "Preisliste Nr 4" van de maand september biedt de "Notgeldhandlung Dr. Arnold Keller" het Reutergeld (in een album) aan tegen 5,- RM.
- 1927 - In de eerste aflevering van het tijdschrift "DIE SAMMLUNG" (27) wordt de volledige reeks voor 3,- RM aangeboden met volgend commentaar : "Dem Andenken Fritz Reuters gewidmet. Eine kleine, herrliche Notgeldsammlung für Reuterfreunde das schönste Geschenk. 310 Scheine in Spezialalbum mit Goldprägung".
- 1935 - In de vijfde uitgave van zijn "Kleingeld-Katalog" kent Dr. Keller aan elk biljetje een prijs toe van 0,02 RM (de laagste prijs, die hij noteerde voor de zeer gewone "Serienscheine").
- 1953 - In de zesde uitgave van vernoemde catalogus wordt dit 0,04 DM.
- 1956 - In het juli-nummer van het tijdschrift "RUNDSCHAU" wordt door het "Notgeldfachgeschäft August Hürter" te Nürnberg de volledige reeks voor 3,20 DM aangeboden. In het december-nummer vraagt hij nog maar 2,25 DM !
- 1972 - In zijn catalogus (28) kent Manfred Mehl aan elk biljetje een waarde van 0,40 DM toe.
- 1973 - In de verkoopslijst Nr 3 van Marlène Hoffmann uit Schwabach kost het Reutergeld 80,- DM. Reinhold Besuch uit Bremen vraagt in datzelfde jaar echter niet minder dan 120,- DM.
- 1975 - In hun bewerking van de Keller-Catalogus (26) hebben Pick & Siemsen elk Reutergeldbiljetje een waarde van 0,30 DM gegeven.
- 1976 - Harry Rosenberg uit Hamburg vraagt in zijn verkoopslijst "Notgeld (Papier) von Mecklenburg-Vorpommern" 0,75 DM per stuk.
- 1981 - Zijn opvolger en zoon Holger voert deze prijs in zijn lijsten op tot 1,- DM.
- 1982 - In de "Banknotenliste II/III Quartal" van de "Münzenhandlung" Holger Dombrowski uit Münster/Westfalen wordt voor het Reutergeld 180,- DM gevraagd.
- 1983 - In de verkoopslijsten van Kai Lindman uit Sassenburg wordt voor een reeksje van 3 biljetjes een prijs vooropgezet van 4,50 DM. Voor de complete verzameling zou men dus 315,- DM moeten uitgeven.

Wanneer wij de uitgifte van het Reutergeld als een zeldzaam verschijnsel bestempeld hebben, dan betekent zulks absoluut niet dat deze reeksen zeldzaam zouden zijn. Wie ze zoekt kan ze gemakkelijk bij verzamelaars of in de noodgeldhandel verkrijgen. Hun prijs is echter de laatste jaren nogal opgelopen. Het aantal beschikbare reeksen is mettertijd kleiner geworden en ook

een paar andere factoren hebben mee tot deze prijsstijging geleid : omdat een algemene verzameling van het Duits noodgegeld een veel te omvangrijk doel is, zijn vele verzamelaars zich gaan beperken tot een bepaald gebied, de streek waar zij wonen of geboren zijn, of waarvoor zij een bijzondere voorliefde koesteren. Anderen zijn op de thematische toer gegaan en deze kunnen bij het Reutergeld rond heel wat motieven hun geding vinden. Zo bvb. literatuurgeschiedenis, dialectologie, architectuur, veeteelt, landbouw, visvangst, badplaatsen, enz. (29).

Het Reutergeld dient bij de "Serienscheine" gecatalogeerd te worden. Toch heeft het vele orthodoxe verzamelaars, die enkel oog hadden voor de "Verkehrsaugaben", kunnen bekoren. Dit niet alleen omwille van hun aantrekkelijk karakter maar ook door de lage aankoopprijs (slechts 85 pfennig voor elke gemeente). Men voelde zich niet bekocht, wat wel het geval was bij het woekergeld dat door al te veel gemeentebesturen werd uitgegeven (door Graefenhaenichen bvb. werd in één roeks 12 x 10, 13 x 25 en 20 x 50 Pfennig opgenomen).

Niet alleen de zeer gevarieerde en kunstvolle uitvoering van de biljetjes bepaalden hun succes, maar ook de citaten uit het werk van Fritz Reuter droegen daartoe bij. De amusante en wijsheidsbrengende teksten moeten niet alleen voor de verzamelaars van Mecklenburg, maar ook voor deze van heel de "Watarkant" (30), (waar ook platduits gesproken wordt) het nader beschouwen van elk der 210 biljetjes tot een genoegen maken. Voor niet-duitstaligen is het spijtig genoeg niet altijd mogelijk de gezegden, spreuken en verzen te begrijpen. Hier en daar valt dit toch wel mee. Zo staat er op het 10-Pfennigbiljetje van Sternberg "Aswer so ist dat sinmal in de Welt: wat Siner will dat kriggt hei nich un wat hei kriggt, dat will hei nich". Ook de kernachtige spreuk op het volgend biljetje van Wismar laat aan duidelijkheid niet te wensen

Afb. 15 : Wismar : 50 Pfennig, voorzijde.

Wij hopen met deze studie een dienst te hebben bewezen aan de leden van het EGMP die Reutergeld bezitten. Voor de andere numismaten moge het een bewijs zijn, dat men ook aan het verzamelen en bestuderen van papiergeld veel genoeg beleven kan.

NOTEN

1. Monika PICK, *Der Notgeld-Kompass*, uitgegeven door Dieter HOPPMANN, Schwabach, 1975, p. 24-25.
2. Dr. Arnold KELLER, *Das Notgeld von 1914*, 2. Auflage, Berlin, 1956.
3. Ibidem, *Grossgeldscheine 1918-1921*, 3. Auflage, Berlin, 1955.
4. Ibidem, *Cat. Verkehrsausgaben*, nr. 629.c. Uitgifte van 10.7.1921, geldig tot 2.1.1922 : 10, 25 en 50 Pfennig. Op de keerzijde van 10 Pfg. de Reuterstein, van 25 Pfg. Fritz-Reuter-Gefängnis en van 50 Pfg. *Eingang zur Festung in welcher Fritz Reuter von 1839-1840 gefangen sass.*
5. Manfred MEHL, *Das Papiernotgeld von Mecklenburg und Vorpommern 1914-1923*, Verlag Erich Pröh, Berlin, 1972.
6. Cfr. Tijdschrift *DIE SAMMLUNG*, Heft Nummer 1, August 1927, *Ein Rückblick und ein Ausblick über die Notgeld-Sammelbewegung* : ... Die Zahl der dazuzähligen Sammler ist mit 200.000 nicht zu hoch gesamt...
7. Cfr. *Luther op Duitse noodgeldbiljetten*, Inleiding, in *Jaarboek EGMP 1983*, p. 81.
8. Er bestaat weliswaar nog een andere gegroepeerde uitgave van ongeveer 40 gemeenten uit de Kreis Pinneberg die elk een reeks van 6 biljetjes voor hun rekening namen. Deze Kreis ligt in het Land Schleswig-Holstein even ten N.W. van Hamburg. Voor zover wij ze opsporen konden, zijn het de gemeenten Appen, Bevern, Bilsen, Bokel, Bokelsass, Bönningstedt, Borstel, Brande-Hörnerkirchen, Bullenkuhien, Egebüttel, Ellerbek, Ellerhoop, Esingen, Garstedt, Halholz, Halstenbek, Hasloh, Heede, Heidgraben, Hemdingen, Klein-Nordende, Kölln-Reislack, Kummerfeld, Kurzenmoor, Langeln, Langelohe, Osterhorn, Prisdorf, Raa-Besenbek, Rellingen, Schneisen, Seeth-Eekholt, Tangstedt, Thesdorf, Westerhorn en Winzeldorf. Ze liggen in een vlak landschap en hebben omzeggens geen karakteristieke bijzonderheden te bieden. Zo moesten de motieven om de briefjes op te smukken (?) er met de haren bijgesleurd worden : beelden uit de landbouw, kabouters en elfjes, de dierenriem, vogels, vee, wild, de jacht, spreuken en verzen, een volksliedje, enz... Opmerkenwaardig is de reeks van Kummerfeld aan Fritz Reuter gewijd. Op de voorzijde van de biljetjes staat zijn portret en op de keerzijde is één van zijn gedichten in 6 raferelen voorgesteld (Afb. 16). Tussen de hons van deze gemeenten bestaat bovendien geen enkel verband, tenzij het feit dat zij er haast alle even onogelijk uitzien en alle samen te koop aangeboden werden. Bovenvermelde gegroepeerde uitgave kwam tot stand, onder de impuls van een ijverig "noodgeldmakelaar" die trouwens ook voor de verkoop van de biljetjes zorgde. De handelaar die deze "Spekulantenausgabe" te koop aanbood was L.

BRIEGER uit Hamburg. Destijds noemden de verzamelaars zulke uitgaven ook "Wuchergeld" of "Neppscheine".

Afb. 16 : Kummerfeld : 50
Pfennig, voorzijde.

9. Dit druktechnisch oogpunt valt deze verdubbeling van het formaat zeker voordelig uit.
10. Dr. Arnold KELLER, *Deutsche Kleingeldscheine 1918-1922, 2. Teil, Serienschaine*, Berlijn, 1953. Dit voorwoord is ook opgenomen in de heruitgave van deze catalogus, bewerkt door Albert PILK en Carl SIMKEN (Battenberg Verlag, München, 1975, p. 233).
11. *Ibidem*, I. Teil, *Verkehrsausgaben*, Berlijn, 1955, nr. 3194.a. Uitgifte van 1.11.1919, geldig tot 31.1.1920 : 50 Pfennig.
12. *Ibidem*, Cat. *Serienschaine*, nr. 3194.c. Zonder datum van uitgifte (1921) : 25, 50 Pfennig, 1 Mark.
13. *Ibidem*, nr. 3136.c. Uitgifte van 1.10.1921 : 25, 50, 75 Pfennig.
14. Meer bijzonderheden over deze turbulente jaren zijn te vinden in *DRF GELDSCHHEIN*, Jahrg. 3, nr. 1, p. 10 : *Das Reutergeld*, door Helmuth GILLEN.
15. Zie nr. 4.
16. Nog Cat. *Serienschaine*, nr. 712.g. Zonder datum van uitgifte, geldig tot 1.4.1922, portret van Fritz Reuter in medaillon op voorzijde van de 2 biljetjes van 50 Pfennig. Ook nog 2 x 25 Pfennig met Joh.Seb. Bach en 2 x 75 Pfennig met Richard Wagner.
17. *Ibidem*, nr. (713). Private uitgifte van Robert Dahme, *Herbst 1921*, 8 x 50 Pfennig. *Cir. Jaarboek EGMP 1982*, p. 90.
18. De jury van de wedstrijd was als volgt samengesteld :
Prof. Dr. Josephin, Directeur van het Nationaal Museum te Schwerin.
Dr. Weisserscheid, Conservator bij dezelfde instelling.
Stadmeester Weltzin, Schwerin.
Directeur Siegmann, Rostock.
Max Reinhold Wust, Schwerin.

19. Zie nr. 10.
20. Otto Ernst SCHULZE, *Abgeschlossene Sondersammlungen*, in *RUNDSCHAU*, Jahrgang 1952, p. 13.
21. Kurt LEBERKE, *Einiges von Mecklenburger Reutergeld*, in *RUNDSCHAU DER GELDZEICHENSAMMLER*, 7. Jahrgang 1955, nr. 10, p. 137, nr. 11, p. 139.
22. Zie Nr. 21.
23. Dr. Arnold KELLER, *Wachwort*, in *RUNDSCHAU*, nr. 11, p. 140.
24. Cfr. *DAS NOTGELD*, 4. Jahrgang, 1922, p. 124 en 231.
25. *Ibidem*, p. 154.
26. Op deze plaats is het zeker gepast te wijzen op het feit dat het toonaangevend tijdschrift *DAS NOTGELD* van 1919 tot 1931 onder de hoofdredactie van Dr. Arnold KELLER uitgegeven werd. Ook tijdens de moeilijke inflatiejaren bleef dit *Zeitschrift für Notgeldkunde*, zoals de ondertitel luidde, regelmatig verschijnen en is ook de noodgeldhandel blijven bloeien. Onder de aankondigingen, die toen opgenomen werden, waren er vele verzamelaars die hun noodgeld tegen dollars te koop aanboden. Met zekerheid weten we dat dit tijdschrift tot einde 1937 uitgegeven werd. Van deze 19e jaargang konden wij lang geleden nog enkele nummers bemachtigen.
27. Zie nr. 6.
28. Zie nr. 5.
29. Friedrich W. WEBER, *System beim Sammeln von Serienschneinen*, in *DER GELDSCHEIN*, Jahrg. 7, nr. 4, p. 146.
30. Het nederduitse woord *Waterkant* is de naam die aan de gebieden langsheen de Noordzeekust gegeven wordt.

Joris MERTENS